

De geschiedenis van Stork in beeld

(Frédérique te Dorsthorst – de Muij)

Inleiding

De betekenis van industriële fotografie als historisch bewijsmateriaal is groot. Desondanks is het belang van fotografie voor de beeldvorming over het bedrijfsleven en de industrie tot nu toe onderschat. Fotografie ondersteunde van meet af aan de interne en externe communicatie van grote bedrijven en bracht zo de geschiedenis van het bedrijf door de jaren heen in beeld.

Ook de fotocollectie van Stork Hengelo, ondergebracht in het Historisch Centrum Overijssel, vertelt het verhaal over dit bedrijf van de oprichting in 1868 tot en met de moeilijke economische tijden in de jaren tachtig van de vorige eeuw. De collectie is een unieke bron en levert een belangrijke bijdrage aan de historische kennis over industrie, het bedrijfsleven en het maatschappelijk leven van de 19^e en 20^e eeuw.

Het verhaal van Stork Hengelo

De officiële vestiging van de Machinefabriek Gebr. Stork & Co in Hengelo dateert van 4 september 1868. De fabriek vindt zijn oorsprong echter in Borne als de firma Stork-Meyling & Co. De verplaatsing naar Hengelo is de start van een steeds groter wordende onderneming, die van grote invloed geweest is op de geschiedenis van Hengelo en omstreken.

De grondlegger van het bedrijf is C.T. (Charles Theodorus) Stork (1822 – 1895). Op 14-jarige leeftijd wordt hij al 'fabrikant', eerst nog in loondienst en later actief in de textielindustrie. De overstap naar de fabricage van machines komt in 1859 als de firma Stork-Meyling & Co wordt opgericht.

Stork bouwt aanvankelijk industriële installaties in Nederland, maar breidt later haar activiteiten uit tot vrijwel alle werelddelen. In eerste instantie zijn de stoommachine en de stoomketel het belangrijkste product van de fabriek – in 1896 wordt al de 1000^{ste} machine opgeleverd- maar het productenpakket wordt continu uitgebreid. Grote afnemers zijn de suikerindustrie, de Werf Conrad in Haarlem waaraan complete scheepsinstallaties worden geleverd en de vele gemeentelijke elektriciteitsbedrijven die rond 1900 worden opgericht en die overal in het land centrales bouwen. Daarnaast worden er onder meer turbines, dieselmotoren, pompen, gasgeneratoren en ventilatoren geproduceerd. In latere jaren richt het bedrijf zich steeds minder op de zware industrie en meer op technologie, research en ontwikkeling.

Vanaf de jaren 50 van de 20^{ste} eeuw begint het bedrijf aan een grootscheepse serie fusies, naamswijzigingen en reorganisaties, zoals zoveel bedrijven in die tijd hebben gedaan of moesten doen. De invloed van de familie Stork als firmanten van de fabriek neemt gaandeweg af tot na 1968, 100 jaar na de oprichting, geen enkele Stork meer in de directie actief is.

'Verlicht ondernemer'

Terug naar het begin: C.T. Stork staat bekend als een verlicht ondernemer. Hij gelooft sterk in goede onderlinge verhoudingen tussen het personeel van de fabriek en de directie. Dit gevoel draagt hij later over aan zijn zoon D.W. (Dirk Willem) Stork (1855 – 1928), die in 1881 verantwoordelijk is voor de oprichting van de 'Vereeniging tot behartiging van de belangen van het personeel, verbonden aan de Machinefabriek van Gebr. Stork & Co'. Alle personeelsleden in vaste dienst zijn hier automatisch lid van.

De 'verlichte ondernemers' proberen als patriarchen hun arbeiders door goede sociale voorzieningen tot betrokken medewerkers te ontwikkelen. Zo ontstaat al vroeg, en voordat de overheid dat in het kader van de verzorgingsstaat gaat doen, een uitgebreid stelsel van voorzieningen voor hun arbeiders. Bij Stork ontstaat op initiatief van D.W. Stork in 1883 al een eigen medezeggenschapsorgaan 'De Kern' en is in 1881 door hem al een Pensioenfonds in het leven geroepen, als één van de eerste van Nederland.

Tuindorp 't Lansink

Een andere zoon van C.T. Stork draagt – bijna letterlijk- ook zijn steentje bij aan het stelsel van voorzieningen voor de werknemers. C.F. (Coenraad Frederik) Stork (1865-1934) richt in 1867 de 'Hengelose Bouwvereniging' op die her en der woningen voor personeelsleden bouwt en verhuurt. In het begin van de 20^{ste} eeuw vat hij het plan op voor de aanleg van een Tuindorp, waar personeelsleden van alle rangen en standen door elkaar heen wonen. De woningen zijn in diverse typen gebouwd met grote uiterlijke verschillen en daaraan gekoppelde huren.

In 1910 wordt met de aanleg begonnen en in 1914 is de eerste fase zover gevorderd dat H.M. Koninging Wilhelmina tijdens één van haar bezoeken aan het bedrijf kan worden rondgeleid.

Sinds 2000 valt Tuindorp 't Lansink onder Rijksmonumentenzorg.

Het culturele leven in Hengelo wordt ook gestimuleerd, o.a. door de oprichting van muziekvereniging 'Armonia', gymnastiekvereniging 'Hercules' en van het Storcks Mannenkoor en vooral door de bouw van het Verenigingsgebouw in 1894.

Verder bouwt Stork een bibliotheek voor de gemeente Hengelo en een gezamenlijk badhuis voor alle werknemers van Stork die niet over badkamers en douches beschikken in hun nieuwbouwwoningen. Daarnaast financiert Stork de bouw van een dagsanatorium en van het ziekenhuis aan de Ziekenhuisstraat in Hengelo. In 1913 is hier een zaal met bedlegerige mannen gefotografeerd.

Opleiding

De Stork-wereld was niet streng, maar wel patriarchaal geordend. Bij Stork werkte men voor het leven. Op twaalf-, dertienjarige leeftijd gaan de jongens naar de Wilhelminaschool, de fabrieksschool. Voorafgaand aan hun opleiding aan de fabrieksschool moeten de leerlingen twee keer per week in de 'jongenstuinen', die tegen het tuindorp 't Lansink aanliggen, aan de slag. Op foto's poseren ze in korte broeken tijdens het schoffelen, plantjes poten en bessen plukken.

Na drie jaar op de fabrieksschool worden de aspirant Stork-medewerkers ondergebracht in een leerlingenstelsel: twee weken werkplaats, een week naar school. Betaalde krachten zijn het dan! In een roulatiesysteem gaan de leerlingen alle werkplaatsen langs. In de modelmakerij, bankwerkerij, gieterij, draaierij, pijpenbuigerij en in de plaat- en constructiewerkplaats leren ze omgaan met machines en materialen. De opleiding wordt afgesloten met een 'proefstukje'.

Een studiefonds voorziet voor de allerbesten zelfs in renteloze voorschotten voor studies aan de Technische Universiteit in Delft, aan landbouwscholen, zeevaartscholen, conservatoria en kunstacademies.

Aan de C.T. Storckschool, een huishoudschool, krijgen de fabrieksmeisjes les in koken, knippen, naaien en kinderverzorging.

Oorlog

Niet alleen tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar ook bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, zijn in de fabrieken van Stork granaten vervaardigd. Een foto laat zien hoe

begin 1940 in de oude Smederij Stork werknemers een batterij granaathulzen draaien. Uit voorzorg worden genummerde schuilplaatsen aangelegd. De fabriek draait verder gewoon door in de oorlogsjaren.

Het personeel, drieduizend man sterk, is tijdens de bezetting in de Tweede Wereldoorlog gedwongen ingezet bij werk voor de Duitsers, onder meer aan scheepsmotoren voor de Kriegsmarine. Dat gaat met talloze sabotagepogingen gepaard. Frits Lamberts (1920) fotografeert de bombardementen die de geallieerden uitvoeren op de Pompenfabriek. Van oktober 1942 tot april 1943 vallen hier negenentwintig bommen.

Donderdag 29 april 1943 merken de Duitse autoriteiten Stork als Rüstungsbetrieb aan. Dit betekent dat de Duitse bezetters bepalen wat het bedrijf produceert. Uit protest voeren de Stork werknemers langzaam-aan-acties. Ze zijn zich er terdege van bewust dat de Stork-producten ten goede komen aan vooral Duitse instellingen en bedrijven. De bankwerkers leggen als eersten het werk neer. De staking breidt zich uit naar andere bedrijven, steden en provincies. Deze massale uiting van spontane burgerlijke ongehoorzaamheid tijdens de Duitse bezetting van Nederland gaat de geschiedenis in als de april-meistakingen. De staking veroorzaakt, vanuit Hengelo, een olievlek aan stakingen in het hele land.

De neergang van Stork

De foto's uit de collectie roepen het beeld op van het ideale bedrijf van de-wieg-tot-het-graf. Het zijn privé-beelden die niet opzettelijk zijn gecodeerd. Het Storkleven is ideologisch gekleurd, maar het was ook een geïdealiseerd leven, waarin iedereen en alles een opgeruimde indruk maakte. Het bedrijf was een eenheid en dat werd trots vastgelegd.

In het laatste kwart van de 20^{ste} eeuw heeft de tijd deze ideologie ingehaald. In die jaren van economische neergang met een toenemende werkeloosheid komt het, mede door de vele bedrijfssluitingen, tot grote sociale onrust en bedrijfsbezettingen bij de Storkfabrieken. En ook deze geschiedenis is op beeld vastgelegd. De sociale neergang van de metaalindustrie is vanaf 1977 in beeld gebracht door externe geëngageerde beroepsfotografen. In reportages en losse documentaire foto's gaat de aandacht uit naar Stork als onderwerp van een bredere maatschappelijke ontwikkeling, naar het personeel (tijdens langzaam-aan-acties of in staking), naar de werkomstandigheden, maar ook naar de schaduwkant van de industriële vooruitgang.

De problemen bij de –inmiddels- Koninklijke Machinefabrieken Stork NV waren kenmerkend voor de achteruitgang van de Nederlandse industrie in de jaren zeventig. Door het stijgende loon- en prijspeil verslechtert de concurrentiepositie van Nederland. De oliecrises van 1973 en 1979 betekent voor veel bedrijven de genadeklap. Stork Hengelo krimpt sterk in en moet in de jaren 80 van de twintigste eeuw zelfs toezien dat het hoofdkantoor naar Naarden verhuist. Toch heeft de naam Stork nog altijd een goede klank in Hengelo en ver daarbuiten.

De fotocollectie Stork bevat naar schatting circa 25.000 (glas)negatieven, 15.000 foto's en ongeveer 400 albums, waaronder een losbladig fotosysteem: de 'staalkaart' van Stork producten. Twee facetten van het bedrijf, de productie en het sociale leven, bepalen de inhoud van de fotocollectie Stork.

De albums

In de collectie zijn drie soorten albums opgenomen: een serie albums – in totaal 10 stuks- uit de beginjaren getiteld 'In-en-om-de-fabriek', 52 zogenaamde representatiealbums en een groot aantal herinneringsalbums.

Het fotoalbum had voor de Storkfabrieken meer belangrijke functies dan alleen het verzamelen en bewaren van vastgelegde herinneringen uitsluitend voor privé-gebruik. Albums werden ingezet voor het registreren van de industriële productie, het leggen van internationale zakelijke contacten (externe communicatie) en voor de interne communicatie tussen werkgevers en werknemers.

In-en-om-de-fabriek

De serie In-en-om-de-fabriek laat het bedrijf Stork in al haar facetten zien van 1868 tot 1923. In deze albums is de humanisering op de werkvloer en de personele zorg breed uitgemeten. Het sociaal-maatschappelijke leven rondom Stork is in kaart gebracht. Fotografie gebaseerd op de menselijke beleving bepaalt de beeldtaal. De opzet van de albums is chronologisch-thematisch en de foto's daarin zijn verhalend van karakter. Veel voorkomende thema's en beeldmotieven daarin zijn: productieproces, personele zorg en ontspanning, opleiding, hygiëne en veiligheid en mensen op de werkvloer.

Representatiealbums

De 52 'representatiealbums' in de collectie bevat bijvoorbeeld een album dat verschenen is naar aanleiding van de bouw van een pompstation in Iran in 1959. Zelfs complete installaties voor elektriciteitsbedrijven en suikerfabrieken zijn in de albums vastgelegd. De productfoto's die in de fotoalbums van Stork staan, waren grotendeels bestemd voor drukwerk en als public relations instrument voor de afdeling publiciteit en reclame van de verschillende werkmaatschappijen bij het werven van klanten.

Herinneringsalbum

De vele 'herinneringsalbums' zijn samengesteld naar aanleiding van gedenkwaardige momenten voor het bedrijf. Zo zijn er vijf albums over de buitenlandse reizen van het bestuur van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen van het Personeel in de periode 1921-1955. En naast een klassiek gedenkboek is in 1948, ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van Stork voor intern gebruik een historisch album samengesteld. Twintig jaar later is een zestal albums ter gelegenheid van het 100-jarig jubileum in 1968 samengesteld.

Het gebruik van de foto's

Naast originele afdrucken in albums werden foto's gepubliceerd in gedenkboeken, voorlichtingsboeken en periodieken. Vele albums zijn samengesteld om aan potentiële klanten van Stork te tonen. Ook in het huisorgaan De Hengelosche Fabrieksbode, kortweg De fabrieksbode, een nieuwsbrief die wekelijks uitkwam, vormen de foto's een belangrijk bestanddeel.

Zo bieden de albums, de losse foto's en fotopagina's, het reclamedrukwerk, de jaarverslagen, de huisorganen, kalenders en andere accessoires een goed inzicht in het belang en de betekenis die Stork hechtte aan de sociaal-maatschappelijke kant van het bedrijf.